

Статья содержит анализ психолого-педагогической литературы по проблеме самоотношения, рассматриваются результаты исследования самоотношения студентов третьего и пятого курсов, обучающихся по специальности «практическая психология».

The article is devoted to the actual problem of modern psychology - the study of the psychological mechanisms of self-understanding.

The article contains analysis of psychological and educational literature on the self-attitude, be considered findings self-attitude students of the third and fifth courses that are taught in «practical psychology».

Статтю подано до друку 24.10.2012.

©2012 р.

Л. С. Левченко, Ю. В. Косенко (м. Суми)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Постановка проблеми. Одним із стратегічних завдань сучасного реформування школи є її переорієнтація на особистісний розвиток учнів. У зв'язку зі сказаним, як ніколи раніше, актуальною стає ідея С.Л. Рубінштейна про необхідність такої організації життя школи та підбору методів її роботи, які б забезпечували необхідні умови для виявлення та розвитку індивідуальності та обдаровань кожного учня. Вочевидь, це висуває певні вимоги як до особистості вчителя, так і до його професійних якостей, зокрема, до рівня його комунікативної підготовленості.

Динаміка розвитку сучасного суспільства зумовлює інтенсивні пошуки освітніх технологій виховання творчої особистості, спрямованих на створення сприятливих умов для розвитку її комунікативної культури, здатності до ефективної взаємодії у професійній діяльності.

Характерними відмінностями кінця ХХ – початку ХХІ століття є зміни в системі освіти: її спрямованості, цілях, змістові, значною мірою орієнтують на вільний розвиток особистості, творчу ініціативу, самостійність, конкурентоспроможність майбутнього педагога.

Однією з головних форм педагогічної професії виступає комунікація, або спілкування педагога зі своїми вихованцями. Допомогти фахівцю оволодіти засобами ефективного впливу на учнів як основою продуктивної взаємодії, у новій освітній парадигмі має пріоритетне завдання та значення.

Мета статті – довести, що закономірним результатом професійної підготовки в сукупності мотиваційно-ціннісних, когнітивних та інших складових виступає комунікативна компетентність особистості майбутнього педагога.

Виклад основного матеріалу дослідження. У літературі можна зустріти поняття, близькі за своїм змістом. Так, "компетентність в спілкуванні – це уміння долати труднощі в спілкуванні, в першу чергу, соціально-перцептивного плану, здатність рефлексувати власні прояви в спілкуванні і використовувати одержану інформацію для самопізнання [5, с. 37]. "Комунікативна компетентність" розглядається як готовність особистості до комунікативної діяльності. У зарубіжних джерелах зустрічається термін "компетентності взаємодії" (interaction competencies). Так, М. Athay та J. Darley під компетентностями взаємодії розуміють здатності створення нових зразків виконання ролі шляхом реконструювання знайомих, набутих в практиці прикладів, що дає змогу діяти в специфічних змінах ситуацій взаємодії [8, с. 27].

Комунікативна компетентність особистості майбутнього педагога є доволі важливою

складовою широкої і складної проблеми – формування його професійно значущих якостей. У практичному плані вирішення цієї проблеми є підвищення рівня ефективності педагогічної діяльності.

У плані методологічної основи для нас представляють інтерес наукові праці особистісно-орієнтованої парадигми освіти, дослідження соціальної перцепції, міжособистісних стосунків, концептуальні положення про сутність педагогічних комунікацій, педагогічного спілкування.

Аналіз наукових праць з проблеми комунікативної компетентності (М. Хомський, Р. Уайт, Дж. Равен, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, В.М. Куніцина, Ю.М. Ємельянов та ін.) дозволяє розкрити динаміку її дослідження в системі освіти.

Розпочинаючи з 1960–1970 рр. у науковий апарат вводиться поняття компетентність, комунікативна компетентність. З 1970–1990 рр. термін комунікативна компетентність вводиться в систему навчання управління, навчання спілкуванню.

У цей час у своїх дослідженнях Дж. Равен презентує у різних видах компетентності такі категорії як "готовність" "здібність", а також фіксує увагу на таких психологічних якостях як "відповідальність", "впевненість" [7, с. 67].

Розпочинаючи з 90-х років минулого століття наукова категорія "комунікативна компетентність" в системі педагогічної освіти стає предметом спеціального всебічного розгляду (Г.О. Балл, І.А. Зимняя, Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, С.Д. Максименко, М.М. Забродський, Л.М. Мітіна, С.О. Мусатов, Л.А. Петровська, Є.В. Руденський, Ю.М. Ємельянов та ін.). У наукових доробках презентуються моделі формування комунікативної компетентності як кінцевої результату професійної підготовки.

Показово, що у наукових працях цього періоду поняття компетентність трактується по-різному: і як синонім професіоналізму, і як одна із його складових. Так, Л.А. Петровська, вказує, що комунікативна компетентність передбачає розуміння мотивів, намірів, стратегій поведінки, фрустрації партнерів по спілкуванню, розуміння соціально-психологічних проблем взаємопорозуміння, оволодіння техніками спілкування. Вчена, за результатами своїх досліджень комунікативної компетенції, пропонує конкретні спеціальні форми тренінгів для формування цієї властивості особистості фахівця [6, с. 48].

Комунікативна компетентність особистості, на думку Є.В. Руденського, складається з наступних здатностей:

- 1) давати соціально-психологічний прогноз комунікативній ситуації, у якій доведеться спілкуватися;
- 2) соціально-психологічно програмувати процес спілкування, спираючись на своєрідність комунікативної ситуації;
- 3) "вживатися" у соціально-психологічну атмосферу комунікативної ситуації;
- 4) здійснювати соціально-психологічне управління процесами спілкування у комунікативній ситуації.

На основі аналізу складових комунікативної компетентності дослідник виводить три її рівні:

1. Соціонормативний досвід – це основа когнітивного компонента комунікативної компетентності особистості як суб'єкта спілкування. Разом з тим реальне існування різних форм спілкування, які частіше спираються на соціонормативний конгломерат, вводить особистість у стан когнітивного дисонансу. А це породжує протиріччя між знанням норм спілкування у різних формах спілкування і тим способом, який пропонує ситуація конкретної взаємодії.
2. Сигніфікація – це система символів і нормативних приписів щодо їх використання під час спілкування. Як своєрідний знак, символ використовується по-різному: і як

спосіб організації дій, і як спосіб прояву ставлення до партнера по спілкуванню, і як засіб організації тексту повідомлень, якими обмінюються учасники спілкування

3. Акціональний рівень – це персоніфікація спілкування, яка передбачає і як оволодіння кодом ситуативного спілкування, і як відчуття допустимого в імпровізаціях, доцільності конкретних засобів спілкування.

У сукупності три виділені рівні характеризують ступінь комунікативної компетентності особистості як суб'єкта спілкування.

Поняття "компетентність" є предметом досліджень І.А. Зимньої. Теоретичним підґрунтям для цього, на думку вченої, є сформульовані положення у психології, що людина є суб'єктом спілкування, пізнання і праці (Б. Г. Ананьєв), що людина проявляється в системі ставлень до суспільства, інших людей, до себе, до праці (В. М. М'ясищев), що компетентність людини має вектор акмеологічного розвитку (Н. В. Кузьміна, А. А. Деркач), що професіоналізм охоплює у собі компетентності (А. К. Маркова). На основі таких наукових підходів, у педагогічній діяльності спілкування відіграє провідну роль. Тут спілкування є основним засобом, за допомогою якого і в процесі якого реалізуються завдання навчання і виховання. Більше того, у педагогічній діяльності використовуються засоби і способи, які характерні для спілкування, а сама діяльність будується за законами спілкування. У психологічній структурі діяльності вчителя педагогічне спілкування, виражаючи комунікативну природу цієї діяльності, є смислоутворюючим компонентом.

Таким чином, ефективність спілкування передбачає знання всіх його компонентів, які забезпечують комунікативну компетентність майбутнього педагога.

Відповідно до цього розглядаємо комунікативну компетентність як сукупність знань, умінь і навичок, що включають: функції спілкування й особливості комунікативного процесу; види спілкування й основні його характеристики; засоби спілкування (вербальні і невербальні); репрезентативні системи і ключі доступу до них; види слухання і техніки його використання; "зворотний зв'язок" (питання і відповіді); психологічні і комунікативні типи партнерів, специфіку взаємодії з ними; форми і методи ділової взаємодії; технології і прийоми впливу на людей; методи генерування ідей і інтеграції персоналу для конструктивної комунікації; самопрезентацію і стратегію успіху [4, с. 98]. Розвиток комунікативної компетентності є необхідною умовою ефективною професійної діяльності.

Тактичним засобом професійної підготовки майбутнього педагога до ефективною взаємодії постають практично-зорієнтовані технології навчання студентів спілкуванню. Вони дозволяють сформувати основне коло умінь педагогічному спілкуванню за допомогою мовних дій, які реалізують суб'єкти взаємодії.

Професійна підготовка вчителя до професійного спілкування, творчого співробітництва та діалогічної взаємодії з учнями в навчально-виховному процесі, є головною ланкою і основним напрямком у загальній системі професійної, зокрема психолого-педагогічної підготовки. Відповідно комунікативна підготовка має забезпечити становлення рис професійної комунікабельності педагога.

Безперечно, гуманізація освітнього середовища пов'язана із якісно новими функціями педагога, такими як культура вербального спілкування, вміннями управляти діяльністю вихованців. Вирішення таких завдань вимагає від майбутнього педагога реалізації програми комунікативного впливу, яка передбачає сформованість у нього достатнього рівня професійно-педагогічної, комунікативної культури, в основі яких лежить комунікативна компетентність.

Теоретичний аналіз проблем професійно-педагогічної діяльності та педагогічного спілкування дозволяє виділити ряд теоретичних положень та методичних вимог, виходячи з яких слід розвивати комунікативну компетентність вчителів, організовуючи неперервне

підвищення їх кваліфікації.

Передусім зауважимо, що дорослі, будучи суб'єктами основної – трудової – діяльності, схильні також переносити це і на інші види діяльності [4, с. 59]. Для вчителів основним видом діяльності є професійно-педагогічна діяльність, а учіння у всьому різноманітті своїх форм виступає лише допоміжною діяльністю, необхідною для успішного виконання основної. Пізнавальні інтереси дорослих, що повністю справедливо і для вчителів, концентруються навколо потреби зрозуміти різноманітні явища життя та професійної діяльності, осмислити власний (рівно як і інших) життєвий та професійний досвід, виробити позицію щодо різноманітних подій та явищ, навчитися використовувати отримані знання у своїй практичній діяльності. Учіння, таким чином, у більшості випадків розглядається вчителем через призму основної діяльності, а його результати співвідносяться з практичними потребами та особистісною значущістю. Відповідно ефективність процесу підвищення кваліфікації вчителів взагалі, рівно як і розвитку їх комунікативної компетентності зокрема, істотно залежатиме від того, наскільки вони будуть самостійними у визначенні цілей, виборі форм і методів, регуляції самого процесу та оцінці результатів цього процесу.

Як показано у чисельних психолого-педагогічних дослідженнях, центральним елементом мислення вчителя є прийняття педагогічного рішення. Засвоєні теоретичні знання (методологічні, психолого-педагогічні, методичні, фахові) при цьому використовуються, як правило, через трансформування у специфічну систему, побудовану відповідно до логіки практичного розв'язання педагогічної задачі. Саме остання і виступає безпосередньою когнітивною основою професійного мислення вчителя.

Логіка руху теоретичних знань під час вироблення педагогічних рішень така: загальна спрямованість задається провідними психолого-педагогічними ідеями, освоєними учителем на рівні особистісних переконань (вони визначають спосіб бачення конкретної педагогічної ситуації, дозволяють виділити характерні для кожної ситуації проблеми тощо); ідеї знаходять своє втілення у конструктивно-методичні схеми рішення, які враховують особливості конкретних педагогічних ситуацій; реальним виявленням останніх, що є основою регулювання практичної взаємодії з учнями, виступає оперативний образ ситуації, у якому відображені як конструктивно-методична схема рішення, так і особливості конкретної ситуації взаємодії учителя з учнями у даний момент часу [2, с. 225].

Мова йде про таке. Людина оволодіває поняттями спочатку у процесі розгорнутого зовнішнього діалогу з іншими, який поступово стає діалогом внутрішнім. У ході такого внутрішнього спілкування словесні висловлювання скорочуються, згортаються, перетворюючись у своєрідні ідіоми, "згущення", зрозумілі лише самому індивіду. Саме ці індивідуальні утворення визначають характер сприймання людиною тих чи інших об'єктів та явищ. Відмітимо, що описані "згущення" часто бувають неповними, неточними, а то і просто помилковими. Сказане повною мірою відноситься і до когнітивних основ професійного мислення вчителя. Для того щоб вносити до них необхідні корективи, слід спочатку екстеріоризувати ці індивідуальні утворення, знову вивести їх у зовнішній вимір. Основною умовою цього виступає розгорнутий діалог з іншими людьми.

Однією з найважливіших психологічних умов усвідомлення, критичного аналізу та конструктивного вдосконалення власної професійної діяльності є рефлексивне ставлення учителя до неї. На думку дослідників, рефлексивні процеси у діяльності вчителя проявляються передусім: в процесі практичної взаємодії вчителя з учнями| коли вчитель намагається адекватно зрозуміти і цілеспрямовано регулювати думки, почуття та вчинки учнів; в процесі проектування діяльності учнів, коли вчитель розробляє цілі навчання (виховання) і конструктивні схеми їх досягнення з урахуванням особливостей учнів і можливостей їх розвитку;

в процесі самоаналізу і самооцінки вчителем власної діяльності та самого себе як її суб'єкта.

Все це вимагає такої методики неперервної педагогічної освіти, при якій учителі набували б досвіду: дослідження основ конструювання конкретних педагогічних рішень; участі в активній взаємодії з іншими учасниками процесу пошуку рішення; співвіднесення загальних теоретичних положень зі зразками та варіантами конкретних педагогічних рішень, в яких такі положення знайшли своє втілення.

У контексті сказаного слід також мати на увазі, що педагогічна професія відноситься до соціономічних видів праці, де спілкування є професійно значущою, суттєвою стороною.

У соціальній психології досить поширеною є традиція розрізняти перцептивну, комунікативну та інтерактивну сторони спілкування. В силу сказаного розвиток комунікативної компетентності доцільно розглядати у цьому плані, виділяючи розвиток перцептивної і комунікативної та інтерактивної її складових. Соціально-перцептивна сторона спілкування, відповідно, перцептивна компонента, як неодноразово підкреслювалося у психологічній літературі, є визначальною в структурі комунікативної компетентності особистості.

Узагальнення сказаного вище дозволяє дійти висновку, що розвиток комунікативної компетентності учителів доцільно здійснювати у рамках загальної роботи по формуванню їх професійної компетентності. При цьому впровадження у процес підвищення кваліфікації роботи груп психолого-педагогічного тренінгу, створюючи сприятливі умови для концептуального розвитку педагогів, позитивно впливає і на формування у них продуктивного рівня комунікативної компетентності.

Таким чином у загальному можна зробити **висновки**, що комунікативна компетентність виступає як ієрархічно організоване психічне утворення, як певний рівень розвитку особистості майбутнього педагога, що передбачає сформованість його цілісної системи мотиваційно-спонукальних, особистісних якостей і функціонально-операційних проявів, які реалізують емоційні, когнітивні і поведінкові компоненти сфери особистості.

Комунікативна компетентність розглядається у зв'язку з пошуком ефективних засобів побудови взаємодії, знаннями і вміннями в системі міжособистісних стосунків, що пов'язані із взаємним обміном інформацією і пізнанням людьми один одного, з управлінням власного поведінкою і поведінкою інших, організацією діяльності

Комунікативну компетентність майбутнього педагога ми розуміємо як сукупність сформованих на достатньому рівні професійних знань, комунікативних і організаторських умінь, здатностей до самоконтролю, емпатії, засобів побудови ефективної взаємодії у професійній діяльності.

Відповідно процес професійної підготовки майбутнього педагога у комунікативному аспекті під час навчання у ВНЗ передбачає розвиток здатностей у нього гнучко перебудовувати позиції і ролі в різних системах взаємодій, адекватно діяти у виникаючих ситуаціях з позиції об'єкта і суб'єкта.

До умов оптимізації розвитку комунікативної компетентності майбутнього фахівця можна віднести наступні:

- організація повноцінного дидактичного впливу на всі сторони особистості і діяльності студентів;
- цілеспрямоване оволодіння технологіями педагогічного спілкування;
- діалогізація і рефлексивність в організації педагогічної взаємодії суб'єктів навчально-виховного процесу ВНЗ.

Література

1. Антонова-Турченко О. А. Психологічна стабілізація особистості вчителя зони

- радіологічного контролю / О. А. Антонова-Турченко, Л. С. Дробот, М. М. Забродський. – К., 1997. – 182 с.
2. Бутенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні: підручник / Н. Ю. Бутенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 384 с.
 3. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. – Л.: ЛГУ, 1985. – 167 с.
 4. Кулюткин Ю. Н. Психология обучения взрослых / Ю. Н. Кулюткин. – М., 1985. – 185 с.
 5. Мышление учителя: Личностные механизмы и понятийный аппарат / Под ред. Ю. Н. Кулюткина. – М.: Педагогика, 1990. – 102 с.
 6. Петровская Л. А. Компетентность в общении: Социально-психологический тренинг / Л. А. Петровская. – М.: Изд-во МГУ, 1989. – 216 с.
 7. Спиноза Б. Избранные произведения / Б. Спиноза. – М., 1957. – Т.1.
 8. Уэбстер Дж. Создай свое будущее сам: руководство по планированию будущего для подростков / Дж. Уэбстер: Пер. с англ. Н.Б. Ярошевской. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005.

В статье представлено рассмотрение понятия коммуникативная компетентность. Осуществлен анализ научных подходов относительно условий оптимизации развития коммуникативной компетентности личности.

Доказано, что развитие коммуникативной компетентности учителей целесообразно осуществлять в рамках общей работы по формированию их профессиональной компетентности.

Коммуникативная компетентность выступает как определенный уровень развития личности будущего педагога, что предполагает сформированность его целостной системы мотивационно-побудительных, личностных качеств.

The article represents a review of the concept of communicative competence. The article gives analysis of scientific approaches concerning the conditions of optimization of the development of communicative competence of a person.

It is proved that the development of the communicative competence of teachers should be made in the framework of the overall work on the formation of their professional competence.

Communicative competence acts as a certain level of development of the personality of a future teacher, which involves the formation of its integrated system of motivation and inspiration, and personal qualities.

Статтю подано до друку 15.10.2012.

©2012 р.

Т. Б. Тарасова (м. Суми)

ВИКЛАДАННЯ ПСИХОЛОГІЇ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ

Актуальність даної проблеми зумовлена реаліями та потребами професійної підготовки сучасного практичного психолога. Суспільна практика потребує великої кількості висококваліфікованих практичних психологів, що можуть компетентно здійснювати свої професійні обов'язки. З виникненням нової освітньої парадигми, орієнтованої на особистість, зростають вимоги до професійної підготовки робітників психологічних служб навчальних закладів. Загальновизнано, що в умовах сучасного навчально-виховного процесу роль